

SZÉCHENYI

ZÜLETÉSÉNEK 150. ÉVFORDULÓJÁRA

írta

IMRE SÁNDOR

KIADTA A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ
EGYETEMES KONVENTJE

BUDAPEST, 1941.

92 / 1039
3.
SZÉCHENYI

SZÜLETÉSÉNEK 150. ÉVFORDULÓJÁRA

Left. napló sz. 1056/1947-118.
Szakleltár sz. IV/967.

IRTA

IMRE SÁNDOR

Left. napló sz. 656
Szakleltár sz. _____

KIADTA A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ
EGYETEMES KONVENTJE

101039

4057

~~C6-26~~

BUDAPEST, 1941.

**A REFORMÁTUS IFJUSÁGNAK
A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ
EGYETEMES KONVENTJE**

A szövegben lévő minden idézet Széchenyi szava.
Az idézetekben zárójel között a szerző magyarázó
megjegyzése van.

Felelős kiadó: Dr. Benedek Zsolt.

Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai R. T. nyomása.
Műszaki igazgató: Lombár László.

I. SZÉCHENYI NEM A MULTÉ.

„Nincs annyi gondom tudni: valaha mik voltunk; de inkább átnézni: mik lehetünk és mik leendünk“.

Gróf Széchenyi István születésének — 1791 szeptember 21. — 150. évfordulója nehéz időben virrad reánk. Napjaink terhét mindenki hordozza. Különösen súlyos a teher azoknak a lelkén, akik a nemzet sorsának nyomasztó kérdései miatt néznek a jövőbe nyugtalanul.

Válságos időben minden igaz ember úgy érzi, hogy szemét nem szabad a multa irányítania, hanem a jelen parancsait figyelve előre kell néznie; nem érhetünk rá semmiféle ünneplésre, mert egyetlen percet sincs jogunk dolgozás nélkül töltenünk. Vannak azonban a multnak korszakai, amelyeket éppen azért kell megelevenítenünk, hogy belőle a magunk feladataira tanulságot szerezzünk. Ilyen korszak a magyarság életében a XIX. század első fele. Akkor a jobbak kényszerítő erővel érezték, hogy a magyarság, ha élni akar, nem maradhat akkori állapotában, hanem léleken és szervezetében meg kell újulnia, Európa népei között meg kell szilárdítania a helyzetét. S vannak a multban olyan nagy emberek, akikre visszagondolunk nem csupán megemlékezés, hanem okulás és erősödés, mert számunkra is van mondanivalójuk. Ilyen Széchenyi, a maga kora legjobbjaikak útmuta-

tója. A nemzetnek minden gondját átérezte, a fenyegető veszedelmeket élesen látta, megindította a rendszeres védekezést, az önfeláldozó munkában egész népének előtte járt s az emelkedésnek általa épített lépcsőin jó magasra fel is vezette nemzetét. Olyan korszakba visszatekintünk és ilyen embert újból szemünk elé állítanunk magában véve is a jövőért végzett munka; az lenne még akkor is, ha csak azt néznők, hogy mi volt az a nagy ember a maga korának.

De az igazi nagy ember soha sem csak egy korszaké, mert értéke egyetemes igazságok felismerésében, hirdetésében és valósításában nyilvánlik; nyomában új feladatok végtelen sora tárul fel az utódok előtt, mert amit kezdett, folytatásra vár. A kortársak azért tartanak valakit nagynak, mert az akkor szükséges munkát helyettők és érettők elvégezte; az utódok azonban ennél többet látnak: látják a régen végzett munkának reájok is kiterjedő jó hatását és észreveszik, hogy a nagy ember számokra is irányt jelölt a munka folytatására, nekik is kínálja azokat a tanulságokat, amelyeket saját munkájában felhasznált s amelyek okos felhasználása munkájának sikerét biztosította. A nagy ember soha sem a múlté.

Ilyen nagy ember Széchenyi. Egyetemes látású volt, mintha az emberiség minden tapasztalatából alakult volna ki benne a magyarság jövőjének útja. Megszemélyesíti azt a gondolatot, hogy a nemzetért való munka örök feladat, vagyis minden újabb nemzedék ugyanazt a munkát folytatja újabb meg újabb alakban, de ugyanabban az irányban: a nemzeti emelkedés útján; — ennek vége soha sincs, mert ha egyszer abban maradna, az a nemzet életének a végét jelentené; — ez a munka pihenést sem enged, mert ha csak egyetlen nemzedék nem haladna előre, az ellankadás-

ból megállás, a megállásból hanyatlás lenne, a hanyatlás pedig pusztulást jelent; — a nemzetért való munka a közösség munkája, azaz a nemzetnek minden egyes tagjáé: senkinek sem szabad azt csak néznie és a dologtevést mástól várnia, hanem mindenkinek ki kell belőle vennie a maga részét s ezt a részt mindenkinek úgy kell végeznie, mintha a siker, a nemzet életének biztonsága és emelkedése egyedül rajta, a maga részén fordulna meg. Örökkévaló törvénye ez minden nemzet életének.

Széchenyi ezt a törvényt nemcsak felismerte és hirdette, hanem minden lépésével követte is. Így tudta munkásságával a magyarságot a maga idejében valósággal talpra állítani. Beszédeiből és írásaiból újító gondolatok áradtak, tevékenysége hallatlan erővel példát mutatott, szent hevülete és szakadatlan ébresztő munkája a magyarság benső megújódását idézte elő, kifejlesztette a javulás lehetőségében való bizalmat, a magunk erejében való hitet és a jobb jövő akarását. Meggyőzte kortársait arról, hogy nem szabad belenyugodniok az elmaradottságba, a szegénységbe, a folytonos romlásba. A meddő tétlenséget dúsan termő, alkotó munkává változtatta s ezzel az élet felé fordította az önmagára alig eszmélő, csüggeteg, jórészt gondolkodás nélkül veszteglő nemzetet.

Ezért tartották még ellenfelei is nagy tiszteletben; aki csak ismerte, sok éven át felfelé nézett reá, mint bölcs és igazlelkű útmutatóra, valóban előttök járó vezérre és a nemzetért mindenét, önmagát is feláldozni kész munkás emberre. Így néztek reá mindazok, akik a haladást és a javítást nemcsak áhítozták, hanem azért dolgozni sem resteltek. Később, amint a fiatalok közül új vezérek nőttek ki, lettek sokan, akik mást vagy másként akartak, más irányú és

gyorsabb haladást. De még később, a szabadságharc után, a magyarság elnyomása idején, még ellenzői közül is sokan belátták, hogy Széchenyi jól tudta, mit beszél, amikor az alapozást, lépésről-lépésre való haladást, a kiszámított változtatást célszerűbbnek tartotta, mint az építést szilárd alapvetés nélkül, a szilaj, vakmerő nekifutamodást az erők kifejtése és megedzése nélkül, a gyors változtatást, egyszerre mindent fokozatosság nélkül. Halálakor — 1860 április 8. után — Széchenyiről, a nagyvagyonú grófról, a szegény földművesek sarjadéka, Arany János mondta ki s azóta a történelem is megállapította: Ő az, ki által lettünk és vagyunk.

Ez nem azt jelenti, mintha sem előtte, sem vele egyidőben nem lettek volna, akikben ugyanaz a lélek élt, akik ugyanarra törekedtek. Századokkal előtte ott volt a hadvezér és költő Zrinyi Miklós és a szegény tanító Apáczai Csere János, közelebb az ő korához Bessenyei György és a magyar nyelv ügyében buzgó esdekléseket író gróf Teleki László, a parasztok sorsával foglalkozó Berzeviczy Gergely és még közelebb Kölcsey Ferenc, körülötte pedig Wesselényi, Fáy András, Vörösmarty Mihály, Eötvös és sokan mások is; ezek a nevek éppen csak példák. Széchenyi erejét az mutatja, hogy csekély sikerű magános előzmények után a maga személyében egyesíteni tudta a legkülönbözőbb részlet-törekvéseket s közös irányt tudott adni mindazoknak, akik nélküle néha kifejezni sem tudták a bennök élő jó szándékot vagy nem találták meg a tevékenységre az alkalmat és egymásról alig is tudva szétszórtan forgácsolták az összefogva nagyra hivatott magyar erőt. A hazáért való tevékenységnek azelőtt soha sem tapasztalt méretei, az ébresztés teljes sikere, a megmaradó alkotások hosszú sora emelte Széchenyit

a tiszta ítéletűek szemében mindenkinél magasabbra.

És mégis megtörtént, hogy megfélemedtek róla. Amikor az 1867. évi kiegyezés, az uralkodó és a nemzet megbékélése után hazánkban a nagy, építő munka megindult s az országgyűlés pártjai kialakultak, jöideig mintha eltűnt volna Széchenyi arca a nemzet szeme elől. Évtizedeken át kevesen gondoltak arra, hogy amit csináltunk, azt voltaképpen Széchenyi kezdte meg: fejlesztettük a mezőgazdaságot, ipart és kereskedelmet, javítottuk az utakat és szerveztük a közlekedést, fékeztük az árvizek pusztítását s az árterületek apasztásával növeltük a művelhető földet, terjesztettük a gazdálkodás okosabb módjait; iskolák és tudományos intézetek gyarapították a tanult, világban jártasabb emberek számát; a Budapestté egyesült Pest és Buda mindinkább középpontja lett az egész ország pezsgő életének. A gyarapodást, vagyonosodást, erősödést, ha nem volt is általános, mindenki láthatta, de alig-alig hallatszott valaha, hogy mindez Széchenyi életének következménye s nem eszméltünk arra sem, hogy sem a rendszerességben, sem az alapelvek tisztaságában nem jártunk a nyomában. Egyik fél annyira rohant előre, hogy a multa nem gondolt, a másik fél pedig a multból éppen azt újíttotta fel, a politizálásnak azt az alakját, amely az alkotó Széchenyiével nem egyezett meg, t. i. az Ausztriához való viszonyunk tárgyalása volt a legfőbb kérdése. Egyik oldalon hálátlan feledékenység, a másik oldalon a Széchenyitől már kortársait is eltávolító politikai kérdések kiélezése valósággal azt idézte elő, hogy Széchenyi nem foglalhatta el az őt megillető helyet az újabb nemzedékek tudatában. Egyre kevesebben voltak, akik nem tekintették egyszerűen csak egy elmúlt korszak eltemetett emberének.

A XIX. század végén, a XX. század kezdetén aztán többen-többen vették észre, hogy a magyar nemzet élete bonyolódni kezd, a belső ellentétek erősebben jelentkeznek, külső veszedelmek is közelednek a határainkhoz. A megoldani való kérdések tömege megérezte, hogy régi bajok újulnak ki, elhanyagolt sebek üszkösödnek. Megéreztek azt is, hogy a reánk váró sokféle munkát valami közös, egyetemes rendeltetéshez kellene igazítanunk, magasabb cél szolgálataiban egyesítenünk. Észrevettük, hogy nem elég a külső, anyagi jólétben gyarapodnunk, nem szabad minden erőnket csak erre fordítanunk, hanem a nemzet lelki erejét is fokozni kellene, erkölcsi állapotunknak is szüksége van tisztulásra, nemesítésre, tudatosodásra. Ekkor egyszer csak többen fordultak Széchenyi felé s a műveiben kerestek irányítást a nemzet életére, a nemzetért való munkára.

A szörnyű világháború után nagy mélységbe zuhant a magyarság, szinte félholtan a sírjában látta már magát. Nemzetünk összeomlásakor, hazánk felदारabolása idején, megalázottságunknak, keserűségünknek és a mélységből való kiemelkedés forró vágyának sugallatára ismét Széchenyire gondoltunk sokan; különböző helyekről újra megindult az a törekvés, hogy Széchenyi nyomába lépjünk, az ő tanításai szerint kezdjünk új életet.

Ez a törekvés ma is él, mert ma is szükséges. De igen nagy akadályba ütközik: kevesen ismerik annyira, hogy követni tudják. Széchenyi eleven hatásától már a mai legöregebbek is távol vannak. Ezek ifjúkora még olyanok körében folyhatott le, akik közvetlenül szívhatták magokba Széchenyi életének hatását és nagyságának tiszteletét, követésének vágya azonban természetesen csak azokban lehet erős, akik

alaposan foglalkoztak a műveivel. Az ilyenek száma nőtt ugyan az utóbbi évtizedekben, de még mindig felettébb kevés. A nemzetnek nagy rétegei nem ismerik eléggé, sőt a legtöbben egyáltalában nem ismerik; nemcsak műveit, de életének legfőbb adatait sem, különösen pedig gondolatait. Elmondhatjuk, hogy Széchenyi nemcsak a tömeg, hanem még az úgynevezett művelt emberek sokasága számára is csak nagy név, de igazában nem jelent semmit. Ugyanúgy, ahogyan mérhetetlen kárunkra történelmünk annyi más nagyja is csak névben él. Nem lenne csoda, ha tájékozatlanok most nem értenék: miért is térünk vissza e másfél századdal ezelőtt született, 81 éve porladó emberhez, hiszen ma egészen más a világ, más a magyarság helyzete, másfélék feladataink, a célhoz másféle utakon juthatunk s magunk is mások vagyunk?! Valóban kérdezni lehet: mit tanulhatunk a mult emberétől, ha legnagyobb is régmult korának nagyjai között? Erre a kérdésre felelnünk kell, mert anélkül nem lehetne megokolnunk, hogy ebben a nagyon égető munkaidőben, amikor „Magyarország pillanatai drágák“, miért foglalkozunk Széchenyivel.

A feleletet azzal a kérdéssel lehet kezdenünk: vajjon csakugyan más-é most a világ, mint Széchenyi idejében? Vajjon másféle törvény szabályozza-é most a nemzet életét, más-é az érintkezés a nemzetek között, szilárdabbnak látjuk-é jövőnk alapjait és különbek vagyunk-é elődeinknél? Tudjuk, azt szenvedjük, hogy ma is élnek azok az ellentétek, amelyek miatt Széchenyi ifjúkorában Európa népei pusztító harcban állottak; csak a háború arányai nőttek óriásivá és a szerepek cserélődtek fel. Tovább vagyunk már néhány emberöltővel, de ez a mi nehéz korszakunk is ugyanúgy egy szakasza az emberiség és nemzetünk

életének s az örök törvények érvényesülnek most is: a jövő dől el a küzdelmekben, de nyilván hosszabb időre, mint száz évvel ezelőtt. A magyarság helyzete lényegében ma is az, ami akkor volt: függvénye nagyobb hatalmak versengésének. Ma is úgy igaz, ahogyan Széchenyi mondta: „A magyar fajnak léte koránt sincs biztosítva még, a magyarság éppen nem köszikla, melyen az idők és körülmények eseménye habként könnyen szétpattanna“. Feladataink bizonyára mások, ha egyenként nézzük a közvetlen tennivalókat, de ha ezeket együtt mérlegeljük, a nagy feladat semmit sem változott: fenmaradásunkért küzdünk s e nemszűnő küzdelem sikerének feltételeit kell újból megteremtünk, a benső megerősödést, az együttműködés készségét és képességét. S ma is csak az ő útján remélhetjük e cél megközelítését: önismertetre kell vezetnünk a nemzetet, magyarabbá és tanultabbá kell tennünk, az erkölcsi műveltséget terjesztünk, az egészséges élet biztosítékait szilárdítanunk.

Ha pedig a XX. század emberének hamis önértékeléssel magunkat, a most élőket Széchenyi kortársainál annyival különbeknek tartanók, hogy nem várnánk már tőle semmi okulást, akkor ugyan nézzünk körül és nézzünk magunkba: vajjon csakugyan megvan-e bennünk mindaz, amit a magyarságba bele akart oltani? Boldogok lennénk, ha elmondhatnók, hogy úgy élünk, ahogyan a nemzeti élet értelmét és követelményeit megmutatta, és jövőnket úgy szolgáljuk, amilyen szolgálatra meg akart tanítani bennünket!

Széchenyi egyebek között például azt kívánta, hogy mindenki felemeltessék emberi méltóságának magaslatára és osztozzék az emberiség anyagi és szellemi javaiban, — mindnyájan fogjuk egymás kezét szorosan, mert a nemzet közös javát csak közös mun-

kával szolgálhatjuk, — azon a helyen álljon mindenki, ahol erejét teljesen kifejtheti, és az erejét mindenki a nemzet javára használja. Gyökeres cselekvést kívánt s ennek a nemzetté alakítást nevezte, hogy egymás megbecsülése véget vessen mindenféle egyenetlenkedésnek és széthúzásnak. Az igaz szó szentségét hirdette s a lelki függetlenségben látta az igazi szabadságot; meg akarta szüntetni a javulás, összeforrás, együttdolgozás akadályait, az uralkodó balítéleteket. A hátramaradásnak nagy okát látta abban, hogy minden bajunkért a kormányt vagy ellenségeinket okoljuk ahelyett, hogy legelőször magunkban keresnők az okokat, sorsunk kedvező változását pedig a jószerecsétől várjuk, pedig csak magunkban lehet a „feltámasztási erő”. Szilárdan meg volt győződve arról, hogy országos bajok, szegénység, tudatlanság, általában minden anyagi hiány és szellemi fogyatékoság miatt nemcsak az senyved, aki a bajban már benne van, hanem előbb-utóbb belepusztul az is, aki maga gondtalanul élve nem segít kiirtani a bajok gyökerét. Azt tanította, hogy bármin akarunk változtatni, ismernünk kell az állapotunkat s bármily keservesen essék is a kellemetlen igazságot magunkról, fajtánkról, helyzetünkről meghallanunk, csupán a teljes önismeret juttathat bennünket a javulás útjára.

Amíg el nem mondhatjuk, hogy számunkra ezek a tanítások feleslegeseek és e kívánságok nálunk már idejüket multák s amíg nem cáfolhatunk meg sok egyebet is, amit száz évvel ezelőtt elődeinknek szeméretetett, addig Széchenyitől nagyon sok tanulnivalónk van, tehát nem szabad átengednünk a történelemnek! Széchenyi még nem a múlté! Ez azt jelenti, hogy e nagy ember személyisége nekünk is eleven érték: serkentés, biztatás, útmutatás. Törekvéseinek célpontja

nem mögöttünk, hanem ma is, örökké távol, előttünk van. Szándékai a jövőbe világítanak; eszméi ma is alkalmasak a magyarság életének és egyenként mindnyájunk cselekvésének irányítására; alkotásai oszlopai a jelennek és biztosítékai lehetnek sorsunk kedvező alakulásának, csak meg kell értenünk, hogy mit miért teremtett s miképpen kell reánk hagyott alkotásait a magunk javára okosan használnunk.

Így fogva fel Széchenyi történelmi alakját, kétségtelen, hogy vele való foglalkozásunk nem a múltba merülés, hanem készülés a jövő szolgálatára. S e szolgálat első lépése éppen az, ha tőle megtanuljuk, hogy nekünk se annyira arra legyen gondunk, „valaha mik voltunk“, hanem inkább arra, hogy mik lehetünk, azaz mivé fejlődhetik nemzetünk a mi munkánk által.

II. SZÉCHENYI HIVATÁSA.

*“Mióta élek, kimondhatatlan vágy
létezik lelkemben, Magyarország ki-
fejtése, a magyar nemzet feldicsőítése
él minden csepp véremben.”*

A sokat és sokfélét dolgozó embert csak akkor ismerjük meg igazán, ha nem egyes tetteit vagy azok sorozatát nézzük, hanem a lelkébe látunk s ott megtaláljuk a középponti, vezető gondolatot. A harcos lélek megértéséhez pedig arra van szükség, hogy megismerjük a benne élő, minden egyebet hatalmában tartó uralkodó érzelmet. A vezető gondolat összefűzi a részleteket s megértteti az egymástól távolinak látszó lépések közös rendeltetését; az uralkodó érzelem megvilágítja a csapongónak, végletesnek tetsző magatartás mélyén gyökerező egyöntetűséget. A nagy ember benső életének ez a két eleme szorosan összetartozik, egybefonódik, nem is lehet szétválasztani; ezért ha a benne élő hatalmas érzést és a parancsoló gondolatot felismerjük, egyszerűnek látjuk bonyolultnak tetsző munkásságát, mert előttünk áll mindegyik részlet közös forrása: *a hivatás*.

Ez a szó, hivatás, azt jelenti, hogy az emberben fellobbant az „isteni szikra“, azaz meglátta életének az értelmét, egész életre szóló feladatát. Nem mástól várja többé a parancsot, hanem saját lelkiismeretének engedelmeskedik; nem jutalomért és elismerésért dolgozik, hanem azért, hogy felismert rendeltetését be-

tölthesse; nem külső sikert, népszerűséget, rangot, hatalmat keres, hanem szándékai szerint való eredményt és csupán a jól végzett munka tudata adhatja meg lelke nyugalalmát. Hivatását csak mélyen érző és mélyen gondolkodó ember találhatja meg. A felületes könnyen tudja az érzéseit elhallgattatni, gondolatai gyorsan adnak helyet akár ellenkező gondolatnak is; könnyen változtat irányt, ha az kellemesebb, avagy csökönyösen ragaszkodik a megszokott úthoz, mert csak a közvetlen közelséget látja és a körülmények megváltozását nem tudja észrevenni. A felületesnek nincsen hivatása, könnyen vesz mindent. A hivatást szolgáló embert pedig kortársai sokszor mondják nehéz embernek, mert nem könnyű megérteni, mint-hogy állandóan előre, messzire néz, a jelennek minden apróságát is a jövőre való hatás magas szempontjából ítéli meg; nem tud kedveskedni és meggyőződésére nem alkuszik. A hivatását megtalált ember egyre csak a lélek mélyéről eredő szöveget hallja: ez a te küldetésed, ez a munka vár reád; nem riad vissza az úttalan tájtól, hanem utat vág benne, nem enged a bántás okozta fájdalomnak, mert az igazában vetett hite meggyógyítja; és nem bánja, ha következtelennek mondják vagy kicsinyességgel vádolják, mert tudja, hogy ez látszat: nem tért le a maga útjáról és nagy ügyet szolgál, az átérzett felelősség jelöli meg kötelességeit.

Csak a hivatás tehet valakit nagygyá és bárkiné a nagyságát csak akkor méltányolhatjuk igazán, ha a hivatásával tisztában vagyunk.

Széchenyi hivatásos ember. Élete és munkássága első tekintetre minden nagy magyarénál bonyolultabbnak tűnik fel, annyiféléhez kezdett, annyi mindenről beszélt és oly sok harcot vívott. Sokszor tartották

egyik vagy másik oldalról érthetetlennek, sokszor értették félre. Ha azonban nem valamelyik oldalról nézzük, hanem a szemébe mélyedünk, különösen pedig, ha szemének a sugarát követjük, egyszerre megértünk mindent: felismerjük a végső célt, kitárul előttünk a munkaterve s egyetlen gondolatmenetbe illeszkedik számunkra is minden lényeges nyilatkozata. Két nagy szakaszra oszlik az élete: az elsőt a hivatás keresése értti meg, a másodikat a felismert hivatás szolgálása tölti ki.

Sokáig csak a becsvágyat érezte magában, de nem tudta, hogy merre induljon: „Mi minden akar lenni ez a gróf Széchenyi István?” — írja keserű öngúnyval a naplójába 1821-ben. „Híres katona akar lenni tele kitüntetéssel és neve minden ujságban. Egész életében utazni akar s végül kivándorolni. Meg akar házasodni és semmivel sem törődve csak a társadalmi életnek élni. Nőtlen akar maradni, kerülni minden társaságot s lovat tenyészteni. Külügyi szolgálatban akar magasra emelkedni. Független akar lenni minden kötelességtől és Svájcban, Franciaországban, Angliában, Itáliában élvezni akarja a világot. Pártvezér akar lenni s magát egészen a jognak és az alkotmány ügyének szentelni. Író akar lenni s verset és szomorújátékot írni. Ez a fiú, mert még nem tudja, milyen irányt adjon életének, egyszerre veti rá magát minden tudományra; képzelhetjük, mire viszi mindegyikben!” Ilyen ellentétek között hányódik mindaddig, amíg kétségtelenül meg nem látja, hogy merre kell indulnia.

Akkor nyugodott meg élete felől, amikor azt ismerte fel hivatásának, hogy Magyarországot kiragadja az elmaradottságból és megindítsa haladás útján, az ítélete szerint elernyed, mélyre süllyedt magyarságot

megmentse az elpusztulástól, rávezesse a megerősödés, emelkedés, teljes kifejlés útjára s szilárdan, tartósan megalapozza a nemzet jövődjét. Hazájának, fajiájának forró szeretete az uralkodó érzelme, az érettök való munka az uralkodó gondolata. Ezt a munkát ismerte fel rendeltetésének, erre tette fel egész életét. Hivatásának ereje egészen rendkívüli: világossága nemcsak neki mutatta meg az útját árnyéktalanul, hanem kortársai javát is erre az útra kényszerítette; nemcsak, hogy „maga jelölte ki százada útját“, de további századokra is kitűzte minden igaz magyarnak az élete feladatát s — nagy szó, de kisebb nem elég — örökre megvilágította a magyar életnek, nemzetté válásnak és nemzetül megállásnak legmélyebben levő feltételeit. E hivatás történelmi jelentőségű: a magyarság újkorát attól kell számítanunk, amikor Széchenyi elhatározta, hogy felrázza az elalélt magyart: „én, ha senki más“.

Ez az elhatározás nem volt valami egyszerű; sokáig érlelődött benne. Gyermekkori élményeiben, szüleinek személyes hatásában gyökerezett, de ez a hatás később elburkolódott egyéb hatások tömegében. Nem is valami korán és nem könnyen vált benne mindent kirekesztő erejű hivatássá. Valósággal megküzdött érte önmagával s éppen ezért lett a hivatása olyan kristályosan tisztává, mert lelki küzdelmekből emelkedett ki. Ifjúsága ugyanis nagyon változatos, sőt nyugtalan volt; ekkor alkalom is alig volt arra, hogy nagy feladatokra intő gyermekkori emlékei kivirágozzanak. Igen fiatalon katonatiszt lett; kötelességeit a „leghívebben“ teljesítette, kezdetben harctéri szolgálatban gyorsan szerzett megérdemelt elismeréseket, de sok minden visszásság zavarta és a katonáskodás egyébként sem elégítette ki. A vele egykorúak

és egyrangúak, az ifjú főurak akkori léha életmódjában — „hódolva a kor divatának“ — már-már elmerült; majd rájött, hogy a társasági élet úgynevezett élvezetei nem adnak számára megnyugvást. Később szegyenkezve nézett vissza erre a korszakára: „Ha korábbi életemre visszagondolok, magam is elborzadok“; „örömmre szomjazva a legízetlenebb örömök árjába buktam.“ „Éveken át olyan megbocsáthatatlan életmódot folytattam, hogy most hidegvérrel alig hihe-tem, hogy ugyanaz az ember voltam akkor, aki most vagyok.“ Benne volt azonban a nagyobbra hivatottság öröklött csirája s ennek az ereje megmentette.

Sokféle rendű és rangú emberrel, a legmagasabban állókkal és a legalsóbb fokon tengődőkkel való találkozása felkeltette érdeklődését az emberek és sorsok különfélesége iránt. Hazájában szétnézve megdöbbsentette a nagy sokaság nyomorult állapota s a jólétben levők közönye az ország és a nép élete iránt; észrevette a közviszonyok rendezetlenségét és igazságtalanságát, a sokféle hiányt és a társadalmi egyenlőtlenséget; szemét egyre jobban bántotta a félműveltség és teljes műveletlenség sok minden feltűnő következménye s számtalan egyesek és az egész nemzet sorsára való káros hatása. Egyre nagyobb ellenkezéssel hallgatta, hogy a nemesség folytonosan a szabadság védelméről beszél, holott ő úgy látta, hogy „a nemes szabad, de a paraszt szolgál, rabszolga“. Társait, katonai feljebbvalóit és alantasait, a legegyszerűbb katonákat is közelről figyelte meg s ezek életmódjában, magatartásában, jellemvonásaiban, általában emberi minőségében a keserves magyar sorsnak fontos okait ismerte fel. A közviszonyok szemlélése mindinkább elégedetlenné tette s mindjobban erősödött benne az az érzés, hogy hazája sorsáért ő is személyesen felelős.

660101

Hivatása kialakulásában nagy részek volt külföldi utazásainak is. Ezek közben a hazája állapotáról való ítélete élesedett és tartalmasabbá lett: nemcsak azt látta, hogy mi a baj, meglátta a gyógyítás eszközeit is. Nyugat és Kelet számos országát nemcsak bejárta, hanem tanulmányozta is a viszonyaikat. Látott nehéz munkával élő, de szorgalmával meggazdagodott, művelt és a saját célját szolgáló, hatalmas népet; látott kedvező természeti körülmények ellenére is szegénycet, tuncyát, elmaradottat, kihasználtat. A különbségek okain sokat elmélkedett. Olvasott nevezetes műveket s kereste az értékes emberek ismeretségét. Megismerte a fejlettebb közműveltség különféle jeleit és alapjait, a különböző társadalmi rétegek emberibb érintkezését, az egészséges élet biztosítékait, a gazdálkodás módját, általában a közélet szervezetét s a folytonos haladás szellemét. Tapasztalatai újra meg újra arra készítették, hogy összehasonlítsa hazája és idegen országok állapotát; élményei minduntalan eszébe idézték és tudatossá tették benne a magyaroknak hol egyik, hol másik emberi fogyatkozását, de megvillantották a magyarságban fejletlenül, parlagon, öntudatlanul heverő sokféle értékes tulajdonságot is. Mindez kifejlesztette nemes hajlamait, növelte szeretetét hazája és elhagyatott népe iránt, bizonyossá tette afelől, hogy lelke megnyugvását, becsvágya kielégülését csupán abban találhatja meg, ha életét és erejét hazája és fajtája szolgálatára fordítja: „Én vajmi gyarló ember vagyok, de egy gond él bennem s uralkodik minden akaratom és tehetségem felett: fajtánk és hazánk józan kifejtése“.

Amikor erre a magaslatra eljutott, voltaképpen azt az utat találta meg újra, amelyen szülei elindították. Maga is ráeszmélt erre. Anyjához, gróf Feste-

lich Juliannához írja (1817): „Te oktattál, tanácsoltál, Te ültetted szívembe a jót, melyben vagyok és leszek, s ami csekélyt Istenért, Uramért (az uralkodóért) és Hazámért utóbb teszek, a Te munkád!“. Apjának, a haladó szellemű, könyvtáralapító gróf Széchenyi Ferencnek a hatásából is ezt az indítást és kötelezést érzi folytonosan: „Atyám nagyon szeret. Olyan embert akart belőlem nevelni, aki egykor majd hazájának javára, neki pedig (a haza sorsa miatt nagy gondba merült férfiúnak) vigasztalására lehet. Eddig még egyiket sem tettem s mégis szeret“.

Hivatásának tehát a tudatossá vált hazaszeretet az egyik forrása. Jellemző erre naplójának az a feljegyzése: „Szegény kis hazám, te bizony csúnya vagy, lakosaid elbizakodottak, de én mégis, minden hibáddal együtt gyöngéden szeretlek“ (1819). A hivatás-érzés másik alapja pedig az, hogy felismerte a származásából eredő, az öröklött vagyonnal együttjáró erkölcsi kötelezettséget: „Hálát adok az Istennek, hogy ily kellemes helyzetben születtem, melyben száz-féle előnyöm van más emberekhez képest. De azokat nyugodtan csak akkor fogom élvezhetni, ha mint becsületes ember lehetően többet teszek, mint más embertársaim és felebarátaim, akik annyi segélyforrástól és eszköztől vannak megfosztva“ (1815).

Mélyen átérzi, hogy minél többet kapott valaki a hazától, annál többel tartozik. „Tisztán láttam: mily nagy szolgálatokkal tartozom hazámnak, melytől oly bő javakat nyerék“. Használni akar tehát. Nem a nagyság és dicsőség érdekli: „Egyszerűen csak polgártársaimnak akarok szolgálni. Irigylem mindazok sorsát, akik használnak és segítenek“. „Óh bár rámutathatnék csak ezer emberre, akikkel jót tettem! Ezt az érzést nem multhatja felül semmi földi érzés!“

De nem felületes jótékonykodásra, gyámkodásra gondol: „Ha éhesnek kenyeret adok, a tett szép; de én sokkal szebbnek tartom: valakit oly helyzetbe állítani, hogy maga magának nemcsak kenyeret, hanem még sültet is szerezhessen“. Nem egyeseken akar tehát segíteni, hanem igyekszik megváltoztatni az egész ország állapotát, hogy azzal együtt az egyesek sorsa is megjavuljon: „egy ember sem legyen kenyér és ruházat nélkül, földél és szakismeretek nélkül és az erkölcsi műveltség senkiből sem hiányozzék“.

A hivatásérzés ellenállhatatlan ereje nem tűri, hogy egyre csak várja, amíg valaki egyszer majd kiáll s a magyarságot felrázza: „A nyilvános élet tövismézejére azon komoly elhatározottsággal lépek, hogy én fognam, ha senki más, nemzetünk egykori fényének megvetni alapját vagy legalább ezen célnak szentelni véglihegésemig földi pályám“; „megesküszöm magamnak, hogy mindent elkövetek, habár magam maradok is, habár vesznem kell is, amit a nagy cél elérésére cselekedni lelkem sugal“.

E sugalattól, hivatása tudatából erednek egész működésének alapelvei. Ezek mindegyik könyvében, élete mindegyik szakaszában azonosan jelennek meg, bár nem ugyanazzal a szóval. Legtisztábban három, egymást kiegészítő tétel foglalja össze cselekvésének elvi indítékait. Az egyik az ember, minden egyes ember rendeltetését fejezi ki s ezzel megmutatja az egyéni élet legtágabb kereteit; a második saját életének erkölcsi alapelvét tűzi ki, de ezzel azt is megmondja, hogy a legtágabb keretben mi az egyes embernek természetes munkatere; a harmadik idézetből azt látjuk meg, hogy mit tartott a maga számára, a magyarság akkori állapotában legelső feladatnak, de ez egyúttal örök időre megjelöli a nemzetek kifejlődésének és

megmaradásának alapvető feltételeit is. A szöveg a mai olvasónak kissé nehézkes, de mégis jobb a szavát minden változtatás nélkül hallanunk.

Az emberi élet legtágabb kerete az emberiség: „Az emberiségnek egy nemzetét megtartani, sajátosságait mint ereklét megőrizni s szeplőtelen mineműségében kifejteni, nemesíteni erőit, erényeit s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve végcéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni, kérdem, lehet-e ennél minden kesertől tisztább érzés; és ha csak mint hangya ilyen megdicsőítéshez egy párannyal is járulhatni, van-e ennél emberek közt, kiktől lelki örömök el nem zárva, édesb osztályrész?”

Mindenkinek a maga nemzete a munkatere: „Nyilvános életemnek alfája (kiindulása) s legmélyebb talpköve soha nem volt egyéb és soha nem lesz más, mint azon nemzetiség kifejtésének és nemesbítésének minden tehetségem szerinti előmozdítása, melynek körében világot látnom rendelt a végzés”.

A nemzetek felemelkedésének és fenmaradásának végső alapja a szellemi erő kifejtése: „Ha mai körülményeink közt meg kell vallanom: ítéletem szerint mit tartok én a magyar honban minden előmeneteleink és szükséges felállítandóink leg- és legmélyebb talpkövének — aminél kezdenünk kell s ami előtt minden egyéb hasztalan, mellyel mindent kivihetünk s nélküle semmit, mely mindennek Á-ja, fenékköve, kútfeje — egyenesen kimondom: a nemzeti értelem lehető legnagyobb kifejtését tartom azon nemző oknak, melyből nemzetiség, honszeretet, közlélek, polgári erény, közboldogság s nemzeti dicsőség fakad”.

Az első tétel a látókör tágitását jelentette és első sorban a nemesség gondolkodásába iktatott be új elemet; a második erkölcsi természetű és a főurak lelki-

ismeretéhez szólott; a harmadik súlyos társadalmi kérdésre világít rá és „a legnagyobb rész“, a parasztság sorsára is vonatkozik. A három együtt az ország és a magyarság ügyének teljesen más felfogását tárja fel, mint amilyen vélekedés a magyar politizálásban hagyományosan uralkodott.

Az a gondolat, hogy a maga munkájával a legkisebb ember is — „mint hangya, legalább egy páránnyal“ — az egész emberiség sorsára hat, a közgondolkodás számára ismeretlen volt. Akkor még az sem volt általános és tudatos vélemény, hogy az egyes ember munkája részes a nemzet sorsában s hogy a nemzetért kell dolgoznia, sőt hogy egyáltalában dolgoznia kell mindenkinek. A nemzet fogalma is felettébb szűk volt, legfeljebb a nemeseket foglalta magában; még a különbek, sőt a legkülönbek sem igen gondoltak többre. Még kevésbé gondoltak arra, hogy valamenynyien alakítjuk az emberiség életét is, „sejtve vagy sejdítetlen“! Széchenyi pedig sokszor ismételte azt a meggyőződését, hogy nem helyes és nem okos a nemzetet úgy néznünk, mintha csak magában állana és sorsáról más nemzetekre való tekintet nélkül rendelkezhetnénk; mindegyik nemzet csak egyik nemzete az emberiségnek.

Mindegyik nemzet: külön, sajátos érték s az emberiségnek érdeke, hogy a nemzetek megmaradjanak, de csak akkor, ha sajátosságaikat megőrzik és kifejtik. Enélkül nem is maradhat meg a nemzet: „Igen, drága Földiek, jövődönknek alapja nem egyéb, mint nemzetiségünk biztosítása, nemesb kifejtése“. „A nemzetiség felemelése végett mindig elménk előtt lebegett, hogy magyarok vagyunk s azok emlékezetében megújítottuk több-kevésb sikerrel magyar születésöket, kik azt elfeledék már; s hogy nemzetiségünk

mind nemesebbre fejlődjék s ne alapuljon semmi egyében, mint minden homálytól kitisztult igazságon, azt sem akartuk soha is feledni, hogy egyszersmind emberek vagyunk“. Az egyetemes emberinek és a nemzet érdekének ez az összekapcsolása a látókör óriási kiterjesztését jelentette s e kiterjedést meg is irdította, főként azok elméjében, akiket az európai szellem egyébként is megérintett.

Nem kisebb jelentőségű történelmünkben Széchenyinek az az elhatározása, hogy minden erejével a magyarságot szolgálja, a maga nemzetiségének megmaradását és nemesebb kifejlődését mozdítja elő; azaz ott igyekszik használni, ahová „a végzés“, vagyis Isten akarata állította. Ezt kifejező szavai nemcsak azért fontosak, mert ez az elhatározása indította el nagyhatású tevékenységét, hanem azért is, mert elhatározásának szó nélkül való megértésére nem számíthatott. Minél természetesebb valamely igazság, annál kevésbbé szoktunk rajta gondolkozni; minél inkább magától értődőnek tartanak nemzedékek valamit, annál nehezebb egy későbbi nemzedéknek megértenie, hogy nem az a természetes, amit gondolkodás nélkül művel, hanem annak éppen az ellenkezője.

Széchenyi elhatározása egyrészt példaadás, másrészt pedig nagy erejű eszméltetés. Belevitte a köztudatba azt a felfogást, hogy életünknek természetes köre az a nemzet, amelyben születünk s hogy az erkölcsi értéknek az a mutatója: ki mennyire igyekszik használni a nemzetének. Ez a tanítás mindenkinek szólott, de első sorban az akkor nagy szerepű főnemességnek. Ennek gondolatvilágában Széchenyi álláspontja meglehetősen idegen volt; a hazájok iránti kötelességeikre eszméltette őket: „A főrendű birtokosok közönségesen — nem mondom, hogy nincs sok kivé-

tel, mert az mindenütt van — keveset aggódnak a honért, vagy künn költik pénzüket s élük napjaikat, vagy ha idehaza tengenek is, semmi mód nem szolgálják hazájokat se tisztviselés által, se mint egyes emberek, habár volna is ahhoz való tudományok, tehetségök; vagy minden hazai dologban járatlanok s úgy töltik idejüket, mintha legkisebb javaiban sem részesülnének a magyar földnek“; pedig „a természet szent törvényeiből az foly, hogy a hazától bő mértékben nyert áldásaikért feloldhatatlan kötelességeik is vannak“.

Nem mondott ki elvet anélkül, hogy a követésére példát ne adott volna. E felfogása következtében telepedett le Pesten s lett középpontjává hosszú időre a nemzet megújulásáért dolgozók mozgalmának, irányítója a reformoknak. Nagy dolog volt az, hogy bár ő mutogatott rá legsűrűbben és kímélet nélkül az itteni élet alantasságára, az itt-élés kellemetlenségeire, a magyarok hibáira és műveletlenségök miatt észre sem vett rossz szokásaikra, az anyagi romlás gyors növekedésére és az erkölcsi hanyatlásra: mégis a legtermészetesebbnek érezte idetartozását és a hazája iránti kötelességeit, lelkére vette az ország és a nép jövőjének gondját, s holott előtte igazán nyitva állott a műveltebb világ, a „pesti por és sár“ megszüntetésén dolgozott (könyvet is írt ezzel a címmel), a szörnyű utakon rázatta magát s azon fáradozott, hogy az itteni élet emberibbé váljék mindenki számára. Bárki meggyőződhetett róla, hogy nem csak üres szó volt ez: „Életemet embertársaim, hazám és honfitársaim javára áldozom fel“; valóban arra áldozta. Széchenyi nyelvére szíve mélyéről került ez a szó: „honfitársaim“. Nem egy társadalmi osztály tagjait jelentette ez neki, hanem valóban mindenkit.

Ez adja meg igazi értékét a nemzeti értelem kifejtését sürgető, az előbb harmadik helyen idézett tételének. Történelmünkben, azaz előzményeit és következményeit nézve ez a legnagyobb jelentőségű. Ez volt a legkülönösebb az akkoriaknak s elmondhatjuk, hogy fájdalom, ma sem általánosan értik a tartalmát. Pedig már Széchenyi előtt évtizedekkel, sőt századokkal is hangoztatták a legmélyebbre látók, hogy a magyarság szellemi erejének kifejtése a legfőbb feladat. Mégis egészen szokatlan volt, ahogyan Széchenyi a nemzetét szolgálni akarta. A jövődő alapját, a megújulás „legmélyebb talpkövét“ nem a hagyományos alkotmányos küzdelemben látta, azaz nem az uralkodótól való védekezésben és a kormányval való ellenkezésben, hanem a közértelmesség kifejlesztését hirdette mindennél előbbvalónak. Nagyon rövidlátónak tartotta a magyarok politikáját; „távolibb időkor“ áttekintésére igyekezett rávenni és képessé tenni őket. Meg akarta győzni kortársait arról, hogy a nemzet erősen és jogosan kívánt szabadságát nem lehet az egész nemzet erejének kifejtése nélkül megszerezni, megtartani még kevésbé; a nemzet ereje pedig „a megtisztult értelmesség“-ben gyökerezik. „Elnyomatásunknak és hátramaradásunknak valódi oka: értelmi súlyunk fejletlensége s így parányisága“, pedig „az agyvelő hazánkban szép mennyiségű, csak-hogy itt-amott a kifejlődése hátra van“. S éppen azért van hátra, mert a nagy sokaság értelmét nem művelték. Már pedig „az ember lelki tehetségeit fogva tartani a kegyetlenségek legszívtelenebbike“. Ha nem készakarva is, de itt „elfogta 9 századiglan a jövőő napot egyik rész a másiktól“: mindkét résznek, azaz mind a birtokosnak, mind a szegénynek „legnyilvánosabb kárára fogva tartották a köz értelmet, mely

egy országnak egyedüli boldogság-elve, minthogy értelmi súly: erő, s erő: boldogság“. Nincs kifejtve az értelmi erő, ezért „az egész ország szegény és gyenge ahelyett, hogy gazdag és erős lenne; ekép Hunnia korántsem oly boldog, mint amilyen oly könnyen lehetne“.

Azt bizonyította, hogy országot építeni csak úgy lehet, ha az építéshez mindenki erejét segítségül hívják, mindenki jóakarátának teret adnak. Ezért kell „Hunnia minden lakosának polgári létet adni“: „ezért törekedem arra, hogy honunk tág mezején mindenkinek nagyobb mód, könnyűség s több remény nyújtsassék mint eddig, értelme s fáradozása után valamit szerezhetni s azt háborítlan megtartani is“. „Honunk minden lakosainak a nemzet sorába iktatása“ életet gerjeszt; ha pedig „abban ezután is csak a nemesek foglalhatnak helyet“ s „9 milliót ezentúl is kirekesztenek“, „az elkerülhetetlen halált hozand anyaföldünkre. Ez lélekismereti vallomásom“.

Ez a mély jelentése annak, hogy a „nemzeti értelem“, vagyis a közértelmesség lehető legnagyobb kifejtését tartja minden egyéb feltételének: „A sötét jövőendő kizárólag csak ama feltétel alatt mutatkozik hiborszínű távolban, ha a magyarság közértelmesség által fejlőd ki tökéletesen“.

Mindazt, amit az értelmi súly, nemzeti értelem, közértelmesség szavával kifejez, megmondhatjuk közvetlenebbül is. Nagyon nagyot akar: az emberiségnek egy nemzetét akarja megtartani, „vérünket nemesíteni“ s e nagy feladat teljesítése útját keresve az ember, az egyes emberek minőségén akad meg. Az az első kérdés: milyen emberek kellenek e nagy munkához és milyenek a körülötte levő emberek? A nemzetet csak kiművelt emberek tarthatják fenn, tehát a

nemzet felemelését az emberek művelésével kell megindítani. A „teljesen kiművelt emberfő“ van tisztában a nemzet helyzetével, szükségleteivel, a lehetőségekkel; ennek van kellő „ön- és körülményismerete“, felelősségében nyilatkozó erkölcsi ereje; ebben nemesednek meg a nemzet öröklött tulajdonságai. Olyan emberekből kell állania a nemzetnek, akik „az egész nemzetet hordozzák szívökben“. Ilyenekké akarja Széchenyi alakítani a tágan értett, mindenkit egy-sébe foglaló magyar nemzet tagjait.

E gondolat nagyságát világosan megértjük e szavaiból: „Legtöbb magyar fejedelem alkalmasint semmit és semmivel sem gondolván, a jó vagy rossz szerencsének, amint éppen jött, hagyta át keleti vérünk kiképzését. Annak a főnöknek, ki magyar szellemben fejtené ki nemzetünk erejét s azt a törvények korlátai közt szigorú kézzel tartva, azzal nagyszerűt, állandót és a nemzethez illőt vinne ki: az ily főnöknek a lapja nemzeti évrájzainkban még mindig üresen áll“. A magyar emberben tehát még soha sem fejtették ki a „nemzeti lelket“, pedig a magyarság csak a benne rejlő értékek segítségével, a maga sajátosságai szerint „foglalhat díszhelyet az alkotó nemzetek koszorújában“.

Ezt a helyet igyekezett a magyarság számára elérhetővé tenni. Ez a hivatása. Erre a távoli célra irányult minden gondolata és ehhez akart közeledni valamennyi cselekedetével.

III. SZÉCHENYI TEVÉKENYSÉGE.

„Dolgozni és munkálni kell naponta szünetlen. Van becse, felette nagy becse a szónak is, nem tagadhatni; de a tett, százezreknek egy célra törekvő tette emelheti ki nemzetünket felette alacsony állásából.“

Stadium c. művének ez a jeligéje: „Megint s megint — szünetlen“. Ez a pár szó híven jellemzi Széchenyi egész közéleti tevékenységét. Szünetlen, tervszerű és a célhoz szabott munka töltötte ki az életét attól kezdve, hogy hivatását felismerte. Még betegsége alatt, az 1848 őszétől 1856-ig eltelt időben is hazája sorsa foglalkoztatta. Ebből eredt az a szörnyűség is, hogy szíve dobogását önmaga állította el, mert azt hitte, hogy eszményét már csak ezzel szolgálhatja.

A nemzetért való szolgálatának feltűnő vonása csakugyan a szakadatlanság. Lelki alkata volt olyan, hogy megállásnak szükségét nem érezte és pihenni nem tudott: „Az én legjobb tulajdonságom oly hanyagféle minőség, amelyhez képest soha nem unom meg a munkát“. Benső erő hajtotta a dolgozásra: „Én, hála Isten, akarni is tudok s egyszersmind azt is mindig tudom, mit akarok“. Ezért nem riadt vissza semmi nehézségtől: „Dolgozom szorgalmasan s dolgozom önérettel. Lenyesik szárnyaimat, lábaimon járok; levágják lábaimat, kezeimen fogok járni, s ha ezeket is

kiszakíttják, hason fogok mászni: csak használhas-sak“.

A tervszerűség alapja az a meggyőződése, hogy a világon minden „mathézisi rend“-re vall, tehát az ember cselekvésének is határozott rendben kell folynia. Kiszámítás nélkül bizonytalan lenne a sikere mindennek; csak az állhat szilárdan, aminek eléggé széles alapot vetettek és arra azután meggondoltan építettek. Ezért mondja: „Szántani akartam előbb, mintsem vessek“; „hasztalan munkát nem szoktam tenni és amit teszek, azt előre ki szoktam kalkulálni“. Munkájának sokfelé ágazása nem kapkodás vagy rögtönzés, bár néha ezzel vádolták. Valóban sokfélét végzett, mert hazájának mindennemű kérdése rendkívül érdekelte s mindenben segíteni akart; soha sem tévesztette szem elől, hogy úgy jelölte meg „vezéreszmé“-jét: „hűn s mennyire gyarló erőm engedi, sikeresen szolgálni nemzetemet, szerencsében, balsorsban, taps vagy gúnytajték közt és hivatalban bár vagy hivatalon kívül“, azaz akár a kormány segítsége nélkül, akár annak megbízását is elfogadva. A nagy feladat kitartó szolgálásában, a lehetőségek kihasználásában látja az igazi következetességet; csak ezt tartja „független s magát sem ámítani, sem separtetni nem engedő emberhez méltónak“. „Mindent cselekedtem, amit legtisztább lélekismeretem s legbensőbb meggyőződéseim szerint horom s földieim hasznára, sőt szükségére véghezvihetni véltem“ és tervszerű volt az is, hogy eközben „hazafiúi eljárásomat siker végett a változékony időkhöz és körülményekhez célszerűen alkalmazni iparkodám“.

A célszerű, azaz a kitűzött cél szerint való alkalmazkodás jól meggondolt elvi alap a munkásságában. Egyúttal sikerének mélyértelmű magyarázója is, mert

azt jelenti, hogy gondolkodásában és cselekvésében állandóan egybefonódott az eszmény és a valóság. E tulajdonságát hivatásának világos tudata, a viszonyok alapos ismerete és az emberi természet felismerése alakította ki. Munkásságát az jellemzi, hogy bármit tervezett, mindig nagy messzeségbe nézett, s bármit cselekedett, mindig a lába elé is nézett; nemcsak a tárgyra gondolt, hanem az emberek lelkét, az abban mélyen gyökerező haszonvágyat is mérlegelte. Képzete előtt ott lebegett a távolban a *magyar eszmény*: a minden tekintetben lehető legmagasabbra emelkedett, teljesen egyetértő, együttműködő magyarság, olyan szellemi és anyagi állapotban, amilyenbe ő akarta eljuttatni; mindig erre a benne élő eszményre nézett, e felé törekedett rajongó szeretettel (nemzeti idealizmus). Közvetlenül a szeme előtt pedig ott állott a magyar valóság: az uralkodóitól elhanyagolt, legvágyosabb fiaitól és leányaitól elhagyott, hátramaradt, leigázott Magyarország s a nagyrahivatott, de magát és helyzetét nem ismerő, idegeneknek kiszolgáltatót, sokfelé széttagolt, kifejtetlen tehetségű, tervtelenül élő, a maga igazi hasznát fel nem ismerő magyarság, olyan szellemi és anyagi állapotban, amelyben sorsa csak a pusztulás lehet; ezt a valóságot vizsgálta, ennek javítási módját kereste hideg értelemmel (nemzeti realizmus).

Az eszményt és a valóságot egész pályáján összekapcsolta; ebben gyökerezik gyakorlatisága: „A való, akárki mit mond, többet ér a képzeletnél“. Nem elégedett meg azzal, hogy elképzelje, mi lenne jó, hanem szilárd alapot vetett a tervezésnek: „Mi is a jó gazda s ügyes orvos példáját követni tartottuk legtanácsosabbnak, ennél fogva egyenesen csak faktumokra állítók okoskodásainkat“. A tényeket állapította

meg először, azokat végső céljához, azaz eszményéhez mérte és cselekvését e mérlegelés alapján határozta el.

Ez az eljárása érteti meg, hogy a munkáját nem az ország szabadságáért való harcon kezdte. Valósággal történelmi szemrehányásként szokták ezt ellenében emlegetni. Különösen a kiegyezés (1867) utáni évtizedek függetlenségi pártja hangoztatta ezt s nemzedékek felfogását tévesztette meg Széchenyi hazafiságának megítélésében. De a tények tisztelete, Széchenyinek a valóság és az eszmény viszonyáról sokszor kifejezett véleménye azt bizonyítja, hogy éppen a tiszta, nemcsak átérzett, hanem meg is fontolt hazafiság szabta meg a lépései rendjét.

Különösen akkor értjük meg a magyar szabadság gondolatának szerepét Széchenyi okoskodásában, ha egymás mellé állítjuk a bécsi kormány irányában való magatartását két időpontban: megindulásakor és az 1850-es évek végén. Amikor megindult, a kormánnyal való szembehelyezkedést nemcsak kerülte, hanem el is ítélte, jóllehet Ausztriával való „összeházasítás“-unkban veszedelmet is látott. Éppen ezért ki akarta használni a javunkra; inkább meg akarta nyerni a kormányt a magyarság ügyének, semhogy szakítson vele, rá akarta vanni a magyar megújulás támogatására. E szellemben dolgozott 1825-től 1848 őszéig. Működése ekkor betegsége miatt abban maradt s nyilvános pályája voltaképpen véget is ért. Felgyógyulása (1856) után is elvonultan élt, de hazája állapotáról mindent tudott, újból keményen dolgozott s levelezés és látogatóival való sok beszélgetés útján az ország dolgában ismét élénken részt vett. 1858-ban Londonban kiadott *Ein Blick* című könyvével aztán éppen azt cselekedte, amit a szabadságharc előtt helytelennek tartott: élesen szembeszállott a bécsi kor-

mánnal. Hivatása most azt parancsolta, hogy az osztrák önkényuralmat ország-világ előtt leleplezze s ezzel megerősítse hazájának a senki más által el nem végzett szolgálatot.

Az ellentét tehát csak látszólagos, mert a szempont nem változott: ekkor is azt cselekedte, amire a magyarságnak éppen akkor legnagyobb szüksége volt. Széchenyi a régi, de mások a viszonyok, másfélék a kormányzat emberei; az uralkodó sem ugyanaz, nem is volt a fején a magyar korona. 1848 előtt nem látott Széchenyi sem a kormány oldaláról olyan veszedelmet, hogy az ellenzékiiséget kellett volna legelső kötelességének tartania, sem a magyarságban akkora erőt, hogy a kormánnyal való ellenkezés a nemzet javára dőlhetett volna el. Ezért munkáját az értelmi, erkölcsi és gazdasági erősítésen kezdte, mert a szabadságot — egyesek és az ország szabadságát — csak így tartotta fokozatosan elérhetőnek. De egyszeriben az alkotmányos szabadság lett számára a magyar élet legelső kérdésévé, amint az alkotmány végleges megsemmisítésének szándékáról s ezzel a magyarság megerősödésének teljes meggátolásáról győződött meg. Ahhoz tehát, hogy Széchenyit igazán megértsük, életének utolsó szakaszát s abban ezt az állásfoglalását is egész működése körében kell szemlélünk.

Amikor azonban tevékenységéről van szó, nem a felépülése után következett éveire gondolunk, hanem az első időkorre, az 1825-től 1848 őszéig tartó 23 évre. Ekkor végzett munkája rendkívül változatos volt, de mégis tökéletesen egyöntetű. Mindvégig azonos a vezető gondolata: a nemzet felemelése; ahogyan azonban a munkája haladt, feladatának más-más eleme követelt tőle egészen különös figyelmet. Az uralkodó érzelme is megmaradt: a hazaszeretet; amint azonban

a körülmények változását észlelte, érzelmi világa másként színeződött. Ezért meg tudunk jelölni a működésében három időszakot: a kezdeti szakaszt, az ébresztés idejét; azután a nyugodt építésnek, a magyarság felemelésének éveit; végül betegségig fokozódó nyugtalanságának, új veszedelem felismerésének korát. E megkülönböztetés nem választja szét munkája részeit; összetartozik, egybe folyik abban minden. Hiszen az ébresztés a kezdeti nagy hatás után meglassúdott s még nem is járt egyetemes sikerrel, amikor már azt tartotta égető kötelességének, hogy újabb, másféle kábulatból térítse magához a nemzetet; az alkotást elkezdte már akkor, amikor még alig nehányad magával lehetett céljáért dolgoznia s nem is hagyta abba; a veszedelemtől pedig állandóan tartott, egész tevékenysége bajok elhárítása, új veszedelem megelőzése akart lenni. Az állandó vonások közül azonban mégis kiemelkedik az idők folyamán egy-egy sajátos, a lelki alakulását érzékeltető jellemvonás.

Az ébresztés idején közvetlen feladatának azt látta, hogy magára eszméltesse a nemzetet: „Minden előre megyen és feljebb emelkedik a világon“, de „Magyarország mindenben hátra van“. Ezt akarja „a közönséggel megismertetni és vallatni (azaz elismertetni), mert míg ezen az önvallomáson túl nem esünk, mindaddig helyből nem mozdulhatunk, vagy előmeneteleink reményét“ csak látszatra alapítjuk“. Ki kell fejlődnie a nemzetben az élet akarásának s ez nem történhetik meg, ha nem látja tisztán minden épszemű ember a hazája állapotát. Ezért mindenekelőtt látni és gondolkodni tanította a magyarokat: „Öh ürítsük ki valahára, még mielőtt késő volna, az önismeret serlegét fenékig!“ Ez ugyan „felette keserű“, de „nemzeti

javulásunkra jótékonyan hat, sőt elkerülhetetlenül szükséges“.

Az építés évei igazában az ébresztéssel egyszerre kezdődtek, mert azzal együtt járt az a törekvés, hogy kiművelje a magyarokban még fejletlen tulajdonságokat és megteremtse a megerősödére vezető, a folyamatos javulást biztosító intézményeket. Ez a törekvése csupa gyakorlati értékű, előbb-utóbb anyagi hasznót is hajtó cselekvésben nyilvánkozott, de valamennyi szellemi célzatú volt: példával igazolni, ekként beláttatni, megérttetni akart mindig mindent, hogy követőket szerezhessen s önkéntes elhatározást idézzon elő minél több emberben: „Előre, Lelkesek! Álljunk elő s fussunk más nemzetekkel versenyt a tökéletes felé! Nézzük, mi szükséges nekünk magyaroknak!“ Minden cselekedete azt szolgálta, ami nekünk akkor szükséges volt; s azt fejtegették ebben az időben közkézre jutott könyvei, magokban is nevezetes alkotások: *Hitel* (1830), *Világ, vagyis felvilágosító töredékek némi hiba s előítélet eligazítására* (1831), *Stadium* (1831-ben írta, de csak 1833-ban adhatta ki, akkor is Lipcsében, mert a kormány itthon nem engedte meg).

Újabb veszedelmektől akkor kezdett félni, amikor egyre nagyobb hatását látta egészen másféle módszereknek, különösen az 1841-ben megindult Pesti Hírlapnak. Látta, hogy ez a hatás meggátolja a felvetett kérdések higgadt megfontolását, az izgató vezércikkek magokkal ragadják a fiatalságot s a nem eléggé kiművelt elméjű, nem önállóan gondolkodó sokaságot; előre tudta, hogy a nyugodt építésnek csakhamar vége lesz. Féltette addig elért eredményeit, mert azokat csak kezdetnek, elindulásnak tekintette s nem remélte a megmaradásukat, ha meg nem szilárdulhat-

nak, ha folytatásuk nem lesz. Mindjobban gyötörte az a gondolat, hogy ha ő fel nem ébresztette volna a nemzetet, ha nem bízta volna arra, hogy maga vegye kezébe sorsa intézését és meg nem tanítja a cselekvésre, akkor nem fenyegetné a magyarságot újabb, nagyobb, végzetes veszedelem. Ettől kezdve egyre nagyobb teret foglal el lelkében az aggodalom: forradalom közeledését látta, az majd vérontással jár, pedig „nincs rosszabb cement, mint az embervér, mert az nem ragaszt egybe, de kifeszít“. Folytatja az építést, talán lázasabban is az addiginál, de fő gondolata ismét az, hogy fel kell ébreszteni a magyarokat. A *Kellet Népe* című kötetének (1841) ez a tárgya. Emlékezteti a nemzetet, hogy „midőn a legnagyobb rész még aludt s csak a lelkesebbek nem estek kétségbe“. ő „riasztotta fel“ halálos álmából. „Ázonképpen kiállok ma is, számosabb évekkal vénebb ugyan és így törőttebb testtel, de lélekben erősb s azt harsogtatom az egekbe: Veszély fenyegeti a magyart! S valamint akkor azt mondtam: álmokórságban dermedez nemzetünk, de még van idő a felébredésre, sok azonban többé nincs, úgy most megint azt mondom, bár hallanák, kiknek anyaföldünk drága: Zavarnak vezéreltetik a nemzet! Van még idő a bal irányok elejét venni, van idő az itt-ott lappangó s még most tán igen, de később többé nem fékezhető tüzeket oltani, sok azonban már nincs!“ Ettől kezdve ez jár az eszében folytonosan s ha dolgozik is sokat különféle kezdeményezései érdekében, az a fő gondja: miként lehetne biztosítani a fejlődés nyugalalmát. Ezzel foglalkozik *Politikai program-töredékek* című műve is (1847).

A két „riasztás“ keretként fogja körül Széchenyi munkásságát. Kezdetben fel akarta rázni népét a gondolattalan tétlenségből, a 40-es években ki szerette

volna józanítani a meggondolatlan, vérmes reményseégekből. A nemzet jobb jövőjét nem végletektől várta, hanem az egyenletes haladástól. „Útam a közép, egyenesen kimondom“; „a megfagyásnak éppen olyan elensége vagyok, mint a megégésnek“. S hogy a középúton járás nem valami kényelmes sétálgatást jelentett számára, azt éppen a tevékenysége mutatja.

A magyar történelemnek azt az egész korszakát Széchenyi tevékenysége miatt nevezik a reform, a magyar megújulás korának.

Miből állott hát Széchenyi tevékenysége, mivel idézte elő a megújulást? Az ország állapotát, a jövő lehetőségét, a tennivalókat fejtegető könyveivel, hírlapi cikkeivel, nagy arányú levelezésével, szerte az országban mindenféle társaságokban való beszélgetéseivel, országgyűlésen és megyeházán elmondott sok beszédével, mindennek felett pedig számtalan, addig közzöttünk el sem gondolt javító kezdeményezésével s mások addig nem méltányolt, meg sem értett újító törekvésének lelkes támogatásával. Mindaz, ami nélküle akkoriban vagy talán soha nem jött volna létre, az akkori magyar élet tömérdek hiányát mutatja; szinte hihetetlen, hogy egy ember munkássága annyi minden téren nyomot hagyott.

Egész tevékenysége abból indult ki, amit minden hiány forrásának tartott: a „nemzeti értelem“ fogyatékos voltából. Ezen akart tehát segíteni, de nem iskolás módon, hanem az egész magyar élet átalakításával, mai divatos szóval: átszervezésével, hogy a „tunya testben“ meginduljon a vérkeringés, mindenki kénytelen legyen gondolkodni, számítani, cselekedni s a munka közben fejlődjék ki az értelem egyre több emberben, csakhamar az egész nemzetben. A mun-

kára serkentés, az erőfeszítés értékének, tehát gondolkodásra és fáradásra érdemes céloknak megmutatása volt Széchenyi közvetlen feladata. Könnyen áttekinthető módot keresett erre és olyan tárgyat, amely iránt az érdeklődés bizonyos mértékig nélküle is megvolt már. Társadalmi osztályának tagjait anélkül akarta oktatni, hogy ezt a szándékát észrevegyék.

Nem henye jelző, hogy nemzeti értelemről beszél: e jelzőt nemcsak úgy érti, hogy az egész nemzet értelmét, a közértelmességet kell kifejezni, hanem úgy is, hogy az értelmes gondolkodás sajátosan magyar legyen. Ennek főakadálya volt a magyar nyelv fejletlensége. Fejletlen, mert a műveltebbek, az előkelők nem beszéltek, „a magyar nyelv csak előszobákban, istállóknak tartózkodik, a háziasszony nem érti, ha érti is, hátat fordít neki;” a közéletben nem juthat szóhoz a holt latin miatt; nem érvényesülhet tehát a nyelvben élő nemzeti szellem sem. Mivel pedig addig nem is lehet remélni a változást, amíg társalogni, gondolatokat fejtegetni, közügyeket megbeszélni nyelvünkön is nem tudunk ugyanúgy, mint idegen nyelven, ezért Széchenyi szemében a magyar nyelv közhasználatává tétele és kiművelése a közértelmesség, a nemzetiség, a magyar lélek kifejlődésének legfőbb feltétele.

Így áll egymás mellé első két cselekedete: a lóversenyek meghonosítása és a magyar tudós társaság, a későbbi Magyar Tudományos Akadémia megalapítása. Az akadémiától a nyelv művelését, a magyar szellemi élet felemelését és irányítását, a közértelmesség és nemzetiség hathatós gyámolítását várta. A lóversennyel pedig korántsem „nehány sovány gebe pályáztatása” volt a szándéka, hanem ezt tartotta leg-

inkább alkalmasnak arra, hogy a birtokosokat meggyőzze az előrelátó gondoskodás eredményeiről s ezen a példán megmutassa, hogy az addiginál okosabb, tervszerű gazdálkodás mily nagy hasznára válik elsősorban a birtokosnak, de a közösségnek is. Mindkét, egymástól oly távoli intézménynek közös rendeltetése: az egyesítés. Az Akadémia egyesítse magában a legműveltebb magyar elméket; s ezek irodalmi művei hasznának az olvasók szellemi egyesülésére is; a lóverseny pedig vonzza haza a külföldön élő birtokosokat s ezeket és az itthon szétszórta élőket is „minden évben legalább egyszer a haza közepén egyesítvén, magukat egymással és erőnkkel megismertessen“.

„A haza közepe“: a főváros. A „központba egyesítés“ lehetetlen volt főváros nélkül, ezért fáradt Széchenyi annyit Buda és Pest egyesítésén, nagy várossá fejlesztésén, „csinosításán“. Nemcsak a két város, hanem az ország egységének jelképe lett szemében a Budát és Pestet összekötő állandó híd, s a Lánchíd megalkotásával voltaképpen ő teremtette meg Budapestet.

A híderő való sok fáradozása másként is szolgálta az egyesítést: sok ember egyetértését kellett evégre megnyernie, közös érdeklődést ébresztett, együttműködést szervezett. A Lánchíd érdekében is, mint jóformán minden terve végrehajtására egyesületet, azaz társulást létesített. Ezzel szinte észrevétlenül fogta össze egy célra a különböző rendű és rangú embereket; valóságos hálózatot teremtett egyesületekből. Ma, amikor sokaljuk az egyesületeket és gyakran meddő gyűléseiket, nem könnyű elgondolnunk, mily nagy részök volt ezeknek a magyarság megújításában. Széchenyi hozzászoktatta a társadalom külön-

bőző helyzetű és foglalkozású tagjait, hogy „olvasó társaság“-ba egyesüljenek, keressék a találkozást. igyekezzenek barátságos érintkezés közben megismerni egymást és megvitatni a közügyeket, megkeresni az eltérő vélemények gyökerét s így megérteni egymást. E szándékkal alapította az első kaszinót, a mai Nemzeti Kaszinót, s ezzel megindította számtalan hasonló egyesület keletkezését. Nem egészen valósítja mindegyik Széchenyi szándékát; sokszor nem a különbözők egyesülésének, hanem a más rétegektől való elkülönülésnek a szelleme él bennök. Az emberi alkotások igen gyakran eltorzulnak. De bizonyos, hogy Széchenyi ezzel rendkívül sokat tett a magyar „közlélek“ kialakítására s a kaszinóknak szerte az országban nagy részök volt az elnyomatás idején is, azután is abban, hogy a nemzet lelki ereje megmaradt vagy újraéledt.

Másféle egyesületek által pedig azt értette meg, hogy „egynek minden nehéz“, közös erővel azonban nagy dolgokat is véghez lehet vinni s nagy dolgot véghezvinni nem is lehet másként, csak közös erővel. Tudta, hogy a közös haszon mindennél erősebben köti össze az embereket; megmutatta tehát, mi minden téren lehet egyesített erővel hasznot szerezni, mennyit lehet tanulni egymástól a közös munkatéren. S tudta azt is, hogy csekélynek látszó kezdet nagy eredményekkel jár, ha fokról-fokra növekedhetik. Sok területen vetette meg később nagygyá nőtt intézmények alapját. Így lett pl. a lóversenyt rendező „pályafuttatási társulat“-ból lótenyésztő, majd állattenyésztő, végül 1835-ben az egész mezőgazdaság ügyével foglalkozó társaság, a mai Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE).

A kisebb-nagyobb, de mindig országos érdekből alakított egyesületek a különböző munkaterek, érdekkörök embereinek fokozatos szervezését, egyetértését célozták és létesítették. Széchenyit azonban ezeknél sokkal nagyobb körű és a nemzet egész szervezetét megváltoztató törekvésében is az egyesítés gondolata vezette. Könyveivel és szónoklataival a közös teherviselésért, a kiváltságok megszüntetéséért, a nem-nemesek földszerzésének lehetőségét, a törvény előtti egyenlőségért, mondhatjuk, hogy a nemzet valamenynyí tagjának emberi jogáért küzdött. A lényegét nézve tehát azért, hogy az addig sokszorosan „elboncolt“ lakosságból kialakuljon a nemzet. Úgy gondolkodott, hogy nemzeti egységről beszélni sem lehet, amíg a törvény a sokkal nagyobb többségre, a nem-nemesre csak kötelelességeket ró, a birtokos kisebbségnek pedig inkább csak jogot ad; addig egyik sem érezheti a másik féllel való összetartozását, a nemes nem érli meg, hogy a nemzet nem csak belőle áll, a jobbágyság pedig nem érezhet a haza iránt semmi vonzódást és benső kötelezettséget. Nagy jelentőségű törvények alkotását javasolta tehát a *Stadiumban*, azonban ezekre nem várva megtette a maga erején mindazt, amivel a közfelfogást ebben az irányban alakíthatta. Csak a „nem adózunk!“ jelszó korát elgondolva érthetjük meg: mily nagy dolog volt pl. az, hogy a Lánchídon kötelezővé tett hídvámmal egy ponton megszüntette a hagyományos különbséget adózók és nem-adózók között, azaz megindította a kiváltságok önkéntes eltörlését.

A lelki egyesülés akadályait porlasztó tevékenységével együttjárt a gazdasági erőt fejlesztő, a közgazdasági életet megeremtő munkája. Például a pesti hengermalom létesítésével megalapozta a később hatalmas arányúvá lett hazai malomipart és a sok or-

szágra kiterjedő magyar lisztkereskedelmet; a Magyar Borismertető Társasággal a szőlőtermelést és a bor-kereskedelmet segítette elő; segítette Fáy Andrást az Első Hazai Takarékpénztár megalakításában és sietette a Kereskedelmi Bank létesülését, a pesti kikötő és az óbudai hajógyár építését; már 1826-ban tűzkár ellen biztosítótársaságot alapított, később Sopronban selyemtenyészti egyletet. És így tovább. Nagy gondja volt a *Hitelben* kifejtett alapelvre: a gazdasági életnek feltétele „hinni s hihetni egymásnak“, azaz meg akarta teremteni a közgazdasági élettel együtt ennek erkölcsi biztosítékait is a lelkekben. Reáliskolák, ipartanodák szervezését kívánta, hogy a gazdasági érzéket, munkakészséget fejlesszék s magyar iparos és kereskedő osztály alakulhasson. Nagy erővel, bár nem teljes sikerrel küzdött a műegyetem minél sürgősebb létesítéséért, hogy az ország gazdasági és műszaki kifejtésére a legmagasabb fokon készült magyarok száma megnövekedjék.

Különös gondja volt a közlekedés ügyére, a folyók szabályozására, a Duna és Tisza hajózhatóvá tételére; még a Szamost is tanulmányozta e szempontból. Meghonosította a gőzhajózást; a keletre vivő folyami út megnyitása, az aldunai sziklák eltakarításának (a Vaskapu szabályozásának) megindítása, az Aldunával párhuzamosan futó hatalmas kocsíút létesítése, a Tiszavölgy rendezésének, az árvizek megszüntetésének, az Alföld gazdag és boldog területté alakításának kérdésével való foglalkozása (pl. a Dunát a Tiszával összekötő csatorna, az öntözés kérdésének felvetése) legnagyobb érdemei közé tartozik. A tennivalóknak ez a csoportja majdnem 20 évig volt egyik legfőbb gondja. Ő nyitotta meg 1846-ban a pest-váci, 1847-ben a pest-szolnoki vasútvonalat. A közlekedésügyet olyan fon-

tosnak tartotta, hogy elvállalta (1845) ennek hivatalos vezetését a helytartótanács keretében, bár tudta, hogy a hazafiak nem jó szemmel látják. Az első felelős kormányban is ennek az ügynek lett minisztere és megalkotta az 1848:XXX. tc.-ben az első közlekedésügyi törvényt. Az országgyűlés elé terjesztett munkálata (*Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről*, 1848) a nagy magaslatról széttekintő ember átfogó tervezete ennek az országos ügynek egyöntetű, országos szervezésére. Gyökeres rendezést akart, hogy ne a vármegyék, vagy éppen egyesek szűkkörű érdekei döntsenek benne, hanem az ország egyetemes érdekei; az ország mindegyik része fejlődhessék általa s a kölcsönös kiegészítés és segítség elvének következetes alkalmazása biztosítsa a közjólétet, a föld értékeinek élénk körforgását az ország részei között s minden szükséglet kielégítését: ne legyenek a hazának kedvező sorsú és elhanyagolt területei, ne legyen az emberibb élet lehetősége annyira különböző mértékű. Ez a tervezet is az egyesítés gondolatából ered és az egész lakosság életének magasabbra emelését célozta.

Nem tagadhatja senki, hogy mindez gazdasági, tehát anyagi szempontok rendszeres érvényesítése. Széchenyinek meggyőződése volt, hogy a magyarság nem állhat a maga lábára a gazdasági érdekek gondos kielégítése nélkül: „csak a vagyonos nemzet szabad“. De meggyőződése volt az is, hogy a jövőt tartósan csak az biztosíthatja, „ha szellemi alapokon nyugszik anyagi kifejlésünk is és nem megfordítva“. Működésének határozottan anyagi természetű részleteit is csak akkor méltányolhatjuk kellően, ha meggondoljuk, hogy minden terve és alkotása sok ember egyetértő közreműködését, szellemi képességek és erkölcsi erő kifejlését tette szükségessé; az érdekek-

ben való dolgozás is, az elkészült intézmény működése is a közértelmesség és közerkölcsiség fejlődését és terjedését idézte elő.

Nem pusztán a dolog természete volt ez, hanem Széchenyinek céltudatos törekvése. Ettől várta jövőnk alapjainak megszilárdulását; ezért dolgozott szünetlenül.

IV. SZÉCHENYI ÉS A MAI IFJUSÁG.

„A jövőendő nemzedéknek egy lépéssel közelebb kell jutnia a világosságához.“

A javítás szándékával dolgozó ember mindig a következő nemzedéknek akar használni. A későbbi nemzedékek ezt a szándékot nem mindig látják már világosan; nem tudják, hogy honnan ered az, amivel az ő életök minden bajok ellenére mégis csak különb, mint a régieké volt.

Széchenyi még készülődése idején, 1819-ben vallotta ezt önmagáról: „Boldog lennék, ha utolsó órámban majd elmondhatnám, hogy él egy fiatal ember, aki boldogabb lett általam, mint amilyen nélkülém lett volna!“ Boldognak azt tartotta, aki „az erkölcsi és testi tökéletesség legmagasabb fokán“ eleget tud tenni „annak a természeti ösztönnek, amely szünetlenül a jobb keresésére izgatja“. Úgy tapasztalta, hogy az emberi lélek „ellenállhatatlanul vonzódik a tökéletesbhez“ s ezért csak akkor lehet nyugodt, „ha valaminek létesítésén jó sikerrel fáradozik, problémákat oldozgat, verset vagy értekezést ír, képet fest, házat épít, fát ültet“, azaz ha tesz valamit hazája és embertársai javára. E gondolattal vezette a reá közvetlenül hallgató fiatalságot a boldogság, vagyis a benső megnyugvást hozó munkálkodás útján.

Ezt a vezetést megérezték későbbi nemzedékek

tagjai is, akiket ifjabb éveikben Széchenyi szelleme áthatott. Nagy lehet a hatása ma is, ha jövődönk munkásai, a mostani fiatalok egyenesen hozzá fordulnak. Igaz, hogy a közvetlenség már nem lehet egészen teljes. A maga idejében szónoklatai ragadták magokkal hallgatóit, éppen az ifjakat; ma azonban a könyveit éppen az ifjúságnak nem könnyű olvasnia. Tömerdek a mondanivalója, a mondatai tehát zsúfoltak; az életnek valamennyi kérdését egységben látja, ezért gyakran váratlanul ugrik át egy-egy kérdésről látszólag távollévőre; elavult szavak és magacsinálta kifejezések sokszor megakasztják az olvasót: gondolkodás nélkül nem is lehet megérteni. De ereje és értéke éppen azért nagy, mert gondolkodásra kényszerít. Aki a mondásain gondolkodni kezd, az előtt megvilágosodnak előbb egyes gondolatok, majd eszéjárásának fő tételei, végül egész „filozófiája”. Széchenyit olvasva úgy érzi magát az ember, mint amikor igazi lelkipásztor szószéki beszédére figyel: mintha éppen neki szólana! Amint az irányát felismerjük, nem állhatunk meg: egyre beljebb-beljebb kell hatolnunk gondolatainak rengetegébe s csodálatosan nő bennünk a világosság, amint mélyebbre jutunk a középpontja felé. Onnan azután egyenesen indulhatunk a magunk útjára, irányítást kaptunk saját kérdéseink megfejtésére: tanítvánnyá lettünk.

Ezt tapasztalja bárki, ha Széchenyi valamelyik munkáját tanulmányozza, avagy előbb azokat a műveket, amelyeknek éppen az a célja, hogy Széchenyit könnyebben megérthetővé tegyék. Az újabbak között ilyen Fekete József és Váradi József kötete: *Széchenyi vallomásai és tanításai* (Széchenyi-anthológia; 1926, Budapest, Studium) s Szekfü Gyuláé: *A mai Széchenyi* (eredeti szövegek Széchenyi munkáiból, 1935,

Budapest, Révai). Akár ezeket, akár Széchenyi bármelyik művét olvassuk, bennünket első sorban az ragad meg, ami a mai életre, a magyar sors mostani jelenségeire, az élettel a saját életéért most vívódó ember egyéni kérdéseire világít rá. Az vonzza a mai olvasót Széchenyihez, hogy égetően időszerű; ez bizonyítja, hogy egyetemes igazságok látója és hirdetője.

A ma élő ember a nemzet jövőjébe szeretne tekinteni s azt hallja tőle, hogy a „magyarnak, hogy valami legyen Európában, magyarnak kell lennie; ez dicső és nemes öröksége“. Ez a korszak gyötrődve keresi, hogy mi a magyar; Széchenyi arra sürgetett már akkor, hogy fejtjük ki elhanyagolt magyarságunkat. — Látjuk körülöttünk más nyelvű honfitársaink szoros összetartozását, látjuk, hogy a maga nemzetiségének megerősítésén mindegyik részök tudatosabban dolgozik, mint valaha; Széchenyi megtanít, hogy a nemzeti érzés kifejtése és megerősítése nélkül mi sem óvhatjuk meg magunkat az elsüllyedéstől. De megtanít arra is, hogy az önvédelem nem kívánja mások nemzeti érzésének korlátozását vagy megbántását: „hagyjunk mindenkét háborítlanul és szabadon sajtóságainak gyakorlásában“. „Nekik is mosolygott a nemzetiség anygala; ők is megvannak híva tökéletesülhetésök által arra, hogy az emberiségnek egy-egy láncszemét alkossák“. Magunk nemzeti érzésének erősítésére azonban annál inkább törekednünk kell, mert „a magyar könnyen elalszik, ha símogatják“. Csak az éber nemzetiség maradhat fenn: amelyik nép lelkében a nemzeti érzés „kiirthatatlanul feneklik, az el nem olvasztható“ s az ilyen népek alattvalók, jobbágyok lehetnek ugyan, de kutya szolgák? Soha!“

Nemcsak Széchenyi idejére talál, a mienkre is

találónak érzi a gondolkodó ember ezt a kemény szót: „Soha nem létezett nép, amelynek valaha is oly tisztán tudtára adta volna a sors, hogy vesznie kell, ha nem áll minden tagja, egyik a másikat segítve megtörhetetlen falanxba (zárt csatarendbe), mint kápráztatóan tudtunkra adta azt nekünk, magyaroknak“. S lehetetlen, hogy mélyen meg ne döbbentsen mindnyájunkat a szemrehányás: „Mi kevés magyarok, kik még vagyunk, ahelyett, hogy sem születésre, sem vallásra nem ügyelvén, kis számunkat és alig lábadozó hazánkat tekintenénk csak, irigy egymás elleni fondorkodásainkban fecséreljük azon erőt, mely annyi dicsőt eszközteni volna képes!“

Az utóbbi években közhellyé lett, mintha újdonság volna, hogy a föld népének fölemelésétől kell várunk a magyarság megerősödését; szinte kísérteties most száz éves messzeségből hallanunk, hogy „a magyaroknak igazi ereje a kisnemességben és polgárosított szántóvetőkben van“, e népnek „nagy része a magyarság utolsó záloga, reménye, fenntartója“; „sarkigazság“ tehát, hogy ennek a sorsa egy a nemzet sorsával.

Társadalmi nyugtalanságaink idején utat mutat az a követelése, hogy az emberekben ne a vagyont és a rangot, hanem az emberi értéket nézzük. Az arisztokrácia szavát „ne elfacsart és elrútított, hanem valódi, kellő értelme szerint“ értsük; a legjobbban uralmát jelenti ez, „ahol egyedül az ész, igazság és erény istenei parancsolnak“: „Becsültessék az ész, igazság és erény dísze mindenütt s mindenkor, akár a fejedelem, akár a legutolsó jobbágy, akár a legvénebb, akár a legifjabb halhatatlan lelkét ékesíti is az“.

Ugyanígy mutat irányt az öregek és fiatalok, a régi és új, a hagyomány és haladás sűrűn fölmerülő

ellentétében. Ezek az ő gondolkodása szerint eltűnnek. „Hagyjuk esztendőinket s lássuk inkább állításainkat;“ ha a sokkal ifjabb magáévá tette az idősebbek tapasztalásait s „vizsgálatait ott kezdé, ahol mi végeztük s így tán mélyebben tekintheti a dolgok velejét: tanuljunk tőle!“ „Ne legyen gondunk a mondó esztendeire, hanem arra: mit mond s mi célból“. „Vén fő fiatal vállakon, az kell hazánknak, az érdemel tiszteletet!“ Amit elődeinktől vettünk át, az ezért még nem értékes, az újítás pedig még nem bizonyosan javítás. „A régi nem jó (vagy rossz), mivel régi, hanem jó és rossz is lehet. Az új pedig nem rossz (vagy jó), mivel új, hanem jó és rossz is lehet“. A hagyomány és a haladás viszonyát pedig úgy mondja meg, hogy csak olyan pártba tudna belépni, amelyik ezt írná zászlajára: „Reform, progresszió (haladás) nemzeti és alkotmányos vágásokban, engesztelődés minden hazafiak iránt s mindenekfölött erkölcsi és társadalmi tisztaság“.

Ilyen nehéz időkben nehéz eligazodnunk, hogy ki az igaz ember; nehéz magunknak megállapodnunk: milyenné kell válnunk, hogy igazán szolgálhassuk a nemzetet. Széchenyi ebben így igazít el: „Hozzá kell szoktatnom magamat, hogy mindig a dolgok forrásáig menjek; a felületesség szörnyűség“. Csak az alaposan felkészült ember tehet hasznót: „a többé-kevésbbé, a körülbelül a tözsomszédságában van a meglehetősennek, ez a hiányosnak, ez megint az alávalónak és így tovább“. A tudákosság, félműveltség a nemzetre nézve a legnagyobb veszedelem; ne kapkodjunk hát sokféléhez, hanem igyekezzünk „tökéletes egyféle“ lenni, azaz a magunk dolgában alaposak. Éppen az idősebbeket sokszor bíráló ifjúság érzi és érti meg, hogy mily nagy a jelentősége a „kiművelt

emberfő"-nek. Széchenyi ezek sokaságában látja a nemzet erejét; ilyennek kívánna minden magyart.

A teljesen kiművelt embert jellemzi a *nemzetiség*: a nemzethez és hazához való tudatos és rendíthetetlen ragaszkodás; a *polgári erény*: a kötelesség átérzése és teljesítése; az *igazságszeretet*: minden hazugság s „homály és cimboraság” távoltartása; a *sabadság*: erkölcsi bátorság és megelégedettség, azaz lelki függetlenség.

A lelki függetlenségnek pedig négy „fő sarkalatját” látja. Első a *tiszta lelkiismeret*: „nélküle a királyi szék rideg pusztaság, vele még a kínpad és vesztőhely sem ijesztő;” megvan mindenkinben, aki becsületesen teljesíti minden kötelességét; „ez a legnagyobb vigasztalás az életben s legnagyobb erősítő a halálban”. Második az *élettudomány*; ez azt jelenti, hogy mindig azt tesszük, ami hozzánk és körülményeinkhez leginkább illik s tisztán látjuk, hogy mirevalók vagyunk: „egyiknek élettudománya főképp abban áll: dolgozni, másiknak: dolgoztatni; egynek: részeket tökéletesen kimeríteni, másiknak: sok részt egy egészbe kapcsolni”. A lelki függetlenség harmadik feltétele az *egészség*; ennek megbecsülése és megtartása nélkül nincs megelégedés; ellenben a leggyengébb test is sok „viszontagságot, sanyarúságot s életfáradtságot birhat el mértéklet, józan életmód s folytonos vigyázat és óvakodás által”. Negyedik követelmény a *vagyoni rend*: szabjuk életünket pénzünk mennyiségéhez s mindenben tartuk a legnagyobb rendet; „a rendetlenség a legbecsületesebb embert is oly tettekre sodorhatja, melyek a lelkiismerete körül vastag fátyolt vonnak”. „Nem az az okos, aki szerez, hanem aki szerzeményével mérséklettel és nemesen

tud sáfárkodni“. „A kevéssel megelégtetés filozófiája nem legrosszabb kezeze az emberi szerencsének“.

Mai elfogultságok és jelszavas állásfoglalások idején Széchenyi ime azt mondja: csak független lelkű ember szolgálhatja hazáját és nemzetét teljes erejével. Ezzel a tételével azt mutatja meg, hogy a kedvező változásnak, a folyamatos javulásnak akadálya is, biztosítéka is az egyesek lelkében van, minden korszak egyes embereinek lelkében. Ez a tétel, ha meghallgatja, a mai fiatalságot is önmagára, az egyesek nagy feladatára eszmélteti, a mai időkhöz illő elhatározásra és cselekvésre indítja, a nemzet megtartójává és fölemelőjévé teszi. S hogy éppen a tanuló — iskolában és egyetemen tanuló — érettebb ifjúság meghallgassa, ez ma egészen különösen fontos, hiszen most a társadalom új rendeződése megy végbe. Ebben az ifjúságban a nemzet valamennyi rétegének új nemzedéke együtt van mindenünnen összefutó, egyesítő és elkülönítő hagyományokkal, egyéni tapasztalatokkal, fájdalomokkal, kívánságokkal és törekvésekkel. S az ifjúság tagjai ugyancsak mindenüvé szétviszik, amit a tanulás éveik lelkökben felhalmoznak. Aki Széchenyi szavát meghallja és megérti, az a maga származása körét és a részéül jutó munkakört is az egész nemzet egyik alkotó részének ismeri fel s bárhonnan jött és bárhová megy, ugyanennek a nemes, egyesítő, megértésre és összefogásra serkentő szellemnek lesz tudatos hirdetője.

Ifjúságról szólva, ma fiúkra és leányokra egyaránt gondolunk, mert a tanuló ifjúság körébe már a leányok is bele tartoznak. Sokkal teljesebb így a nemzetet érő hatás, mint amilyen csak 30 évvel ezelőtt is volt; a tanuló ifjúságot érő hatás sugarai szélesebb körre terjednek szét és mélyebbre is hatolnak, mert

nemcsak, hogy mindkét nemet egyaránt érik, hanem a két nem is alakítja egymás lelkületét s egymásról való nézeteik is alakulnak a közösen átvett hatások szellemében.

A mai leánynak önmagára is kell vonatkoztatnia mindazt, amit Széchenyitől általában a nemzet tagjainak kötelességéül megismert; a fiúknak meg azt is meg kell érteniök, amit arról mond, hogy mit jelent az otthon a dolgozó ember számára. „A legnagyobb szerencse, amit ember e földön elérhet, a boldog házasság;“ „a tökéletes ember a nőben nem az érzéki játékszer, hanem hű élettársát látja, aki nélkül minden dolga csak félszeg“. Minden leánynak felemelőnek kell éreznie, amit Széchenyi későbbi feleségéről kevésbé megismerkedésök után ír a naplójában (1825): „már eddig is jobb emberré tett;“ s a házas életre vágyó fiúnak, leánynak mélyen megható lehet, amit Széchenyi végrendeletében (1843) találunk „hű élettárs“-áról: „Ő volt az, aki nagyobbszerű eszméimet, használni a honnak, már akkor is felfogta, amikor alig volt, aki megértett volna; ő volt az, akinek szép lelkéből mindig erőt és szilárdságot merítettem; s ő lesz az, tudom, ki habár az egész világ elhagy is, híven és bennem bízva, bennem nem kételkedve mellettem marad“. Ezekben a szavakban nemcsak egyéni vallomás van a maga lelki sorsáról, hanem vélemény a nők hivatásáról. Ugyanaz a vélemény, amely a *Hitel* ajánlásában szólalt meg „honunk szebb lelkű asszonyai“-hoz, „hazám érdemes leányai“-hoz: „annyi nemes és szép, ami az emberiséget felemeli, a Ti nemetek műve“.

Széchenyi ily nyilatkozatainak olvasása közelünkbe hozza magát az embert s jobban megértjük így az építő politikust is, mert látjuk lelki erejének

egyik forrását. Feltárja a másikat is; ez még hatalmasabb: mély vallásossága. Ehhez „két kézzel ragaszkodik;“ azt hirdeti, hogy „a vallásos érzület az emberek szívéből soha ki nem oltható,“ „tekintetöket mindig fölfelé emeli;“ „a nagy Isten kegyelme és ápolása nélkül semmi sem sikerül e világon“. Ezért nagy dolgokhoz kezdve Istenhez fohászkodik: „A Te kezében van minden! Adj nekünk szerencsét, mert a mi gyarló tudásunkkal és szétágazó nézeteinkkel semmire sem mehetünk“. Nem egyszer írja: „Keresztyénnek születni igen nagy szerencse és az egek különösen szép ajándéka“. Egyházának minden parancsát követi: „Hitem szilárd, becsületes katolikus vagyok“. Más egyházak hívő tagjaira is tisztelettel néz: „A keresztyénség tiszta szellemében én mindenekelőtt türelmes és nemcsak szóval, de tettleg vagyok türelmes“. A mai ember nemcsak azt látja meg, hogy milyen erőt adott Széchenyinek a hite, hanem azt is, hogyan érvényesítette keresztyén voltát nemzetépítő tevékenységében. Ezzel is az erők egyesítését szolgálja: „A keresztyén vallás zavartalan forrásán megtisztult erkölcsi jó a nemzetiségnek (a nemzeti érzésnek) legegészségesebb, leghosszabb életidőt ígérő záloga“.

Ha a fiatalság valóban oda fordul Széchenyihez, bizonyára még sok mást is talál a gondolataiban, ami éppen a mostani ifjú embernek szól és a mai élet kérdéseiben eszmélteti. Megtalálja már akkor is súlyos, ma pedig égető kérdéseinkről a jós lélekből fakadt ítéleteket, az alkotások idején törhetetlen elszántságot, a csüggedését is leküzdő erős akaratot, az emberi tökéletesedésben, a nemzet sorsának javulásában, a becsületes és jól megfontolt közös munka sikerében való hitet. És megtalálja az intelmet is: „Az

idő szelleme minket is viszen... Most van idő csodákat tenni, most vagy tán soha!" A csodát csak a megfeszített, komoly munka hozhatja meg, ha így dolgozunk mindnyájan azon a helyen, ahová „a végzés” állított bennünket. „Ne hagyjuk magunkat! Lelkesítsük keblünket kettőztetett erőre s álljunk ki mindnyájan a gátra!” Ne legyen többé „a magyar a magyarnak legnagyobb ellensége!” „Üdv és béke minden magyarnak, aki hatáskörét férfiúként tölti be!”

Széchenyi ma is, e szavakkal is a jövőbe mutat: azt tanítja, hogy a jövő nemzedék csak így juthat közelebb a „világosság”-hoz: a nyugodtabb, emberibb, magyarabb élethez.

Tanító

